

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 3 (P3)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2011

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Papila leri ri na 15 wa tipheji.

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA**XIVUTISO XA 1****1.1 XIYIMO XA DYONDZO.**

Mudyondzi u ta paluxa vonela ra yena laha a nga ha katsaka leswi landzelaka. Nakambe tlhelo leri a nga ta teka rona mudyondzi a ri amukeriwe.

- Dyondzo yo simekiwa ehenhla ka mimbuyelo (DSM).
- Swisolo kumbe ku khenseka ka Dyondzo yo simekiwa ehenhla ka mimbuyelo (DSM).
- Dyondzo ya mahala.
- Dyondzo yo fana tiko hinkwaro.
- Tidyondzo leti dyondziwaka ta nyika/a ti nyiki mitirho. (a nga teka tlhelo rin'we).
- Dyondzo yo olova hi ku va ku ri na mpfanganyiso wa tidyondzo tin'wana.
- Ku olova ka swipimelo swo pasa xikambelo.

[50]**1.2 SIKU RO VEKIWA KA PHIRIMIYA**

Mudyondzi u ta rungula leswi a nga swi vona leswi a nga ha katsaka na leswi landzelaka.

- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Maxelo.
- Maambalelo ya vanhu.
- Swivulavuri.
- Swihungaso.
- Madyelo.
- Matitwelo ya vanhu hi ku hambana ka vona.

[50]**1.3 NKUCETELO WA MAVANDLA YA LAVANTSHWA EKA MAVANDLANKULU YA TIPOLOTIKI.**

Mudyondzi u ta paluxa leswi a swi vonaka eka mavandla yo hambanahambana ya tipolotiki. Na leswi landzelaka a nga ha swi khumba.

- Nhlamuselo ya vandla ra lavantshwa.
- Vuxaka bya rona na vandlankulu.
- Nkucetelo eka ku hlawula/hlongola varhangeri va vandla.
- Mafambiselo.
- Ku nghenelela eka vandla leri fambisaka.
- Ku nyika vaakitiko tindlu.
- Mitirho.

[50]

1.4 VUYIMANA ESWIKOLWENI/KU BIHA EMIRINI KA VANA VA XIKOLO.

Mudyondzi u ta teka tlhelo leri a ri tsakelaka a ri karhi a ri seketela. U ta tekela enhlokweni :

Leswi SASA yi vulaka swona swo tanihi:

- Ku ka mudyondzi a nga hlongoriwi exikolweni.
- Ku kombela masiku yo wisa, a ya vuya na vumbhoni bya dokodela.
- Ku ka a nga ha vuyi exikolweni hi lembe rero loko a tshike a ri hava mpfumelelo.
- Vadyondzi va nga ha nghenisa na swin'wana na swin'wana.

[50]**1.5 MAFAMBISELO YA NTLANGU WA BOLO YA MILENGE WA MISAVA.**

Mudyondzi u ta komba vonelo ra yena ku ya hi leswi a nga swi vona hi nkarhi wa mphikizano lowu. Xik:

- Timhaka ta vuhlayiseki.
- Xiyimo xa mitlangu.
- Swifambo.
- Tindhawu ta ku amukela vaendzi.

[50]**1.6 SWITEREKA.**

Mudyondzi u ta kombisa vonelo ra yena leri nga ha katsaka na leswi nga laha hansi:

- Nhlamuselo ya xitereko.
- Lava khumbekaka.
- Ku yima ka mitirho.
- Makhombo lama humelelaka.
- Ku lahleka ka mitirho.
- Xiyimo xa ikhonomi.
- Ku lahlekeriwa ka vatirhi hi mali.
- Ku lahlekeriwa ka vathori hi mali

[50]**1.7 NYIMPI YA MABANGA NA MIKWANA.**

Mudyondzi u ta hlamusela leswi a nga swi vonisa swona, leswi nga ha katsaka na leswi nga laha hansi:

- Siku, nkarhi na ndhawu.
- Xivangelo.
- Switirhisiwa.
- Matikhomelo ya vadyondzi lavan'wana.
- Ku ringeta ku lamula nyimpi leyi.
- Mavavisekelo.
- Ku fika ka maphorisa na va vutshunguri.

[50]

1.8 KU KHENSEKA NA KU SOLEKA KA MADOKODELA YO HUMA EMATIKWENI MAMBE.

Mudyondzi u ta humesela miehleketo ya yena erivaleni mayelana na mhaka leyi.

Ku khenseka:

- Ku ta na vutivi byo huma ematikweni ya vona.
- Va siva nkayivelo wa madokodela.
- Vuxaka lebyinene bya matiko.

Ku soleka:

- Ku va hi nga ri na ntiyiso wa vumbhoni bya tidyondzo ta vanhu.
- Ku endla leswaku mfumo wu loloha ku letela madokodela.
- Ririmi na rona ri kavanyeta matirhelo.

[50]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50**

XITANDZHAKU XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA RIRIMI RA LE KAYA**XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA RIRIMI RA LE KAYA (50 WA TIMARAKA)**

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80 – 100%	70 – 79%	60 – 69%	50 – 59%	40 – 49%	30 – 39%	0 – 29%
VUNDZENI NA NKUNGUHATO	24 – 30	21 – 23½	18 – 20½	15 – 17½	12 – 14½	9 – 11½	0 – 8½
Khodi: VN	-Vundzeni i byo hlawuleka, bya vutitumbuluxeri bya xiyimo xa le henhla.	-Vundzeni i bya xiyimo xa le henhla, bya vutitumbuluxeri.	-Vundzeni bya twisiseka naswona byi na nkhulukelano wa le henhlanyana.	-Vundzeni byi fambelana na nhlokomhaka naswona byi na nkhulukelano lowu amukelekaka.	-Vundzeni hi lebyo enela, byo andlariwa hi ndlela ya ntolovelo naswona nkhulukelano wa timhaka a wu hetisekangi.	-A hi mikarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkhulukelano.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkhulukelano.
30 WA TIMARAKA	-Mahungu ya na nthontho naswona ya hlutekile.	-Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa.	-Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa.	-Mahungu ya tsakisa naswona i ya vutitumbuluxeri lebyi amukelekaka.	-Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokomhaka kambe ya kayivela vutitumbuluxeri.	-Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku na mbuyelelo wa timhaka.	-Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisa naswona ku na mbuyelelo wa timhaka.
	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlantswekeke no amukeleka.	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no amukeleka.	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi xi nga kahle swinene naswona xa amukeleka.	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa amukeleka.	-Nkunguhato & mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela lexi nga na nkhulukelano lowu twisisekaka hi ku olova naswona xa amukeleka.	-Hambileswi nkunguhato & mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi andlariwangi kahle naswona a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya.	-Nkunguhato & mpfapfarhuto a wu andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hanshi.

	12 – 15	10½ – 11½	9 – 10	7½ – 8½	6 – 7	4½ – 5½	0 – 4
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH 15 WA TIMARAKA	-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato.	-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo.	-Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba. - Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo.	- Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi. - Matirhiselo ya ririmi i ya ntolovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi hi lamo enela. -Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona mikarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa le hansu swinene. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala.
	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi nkhaqato swinene. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya hlutekile naswona i ya xiyimo xa le henhla. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka hi ndlela yo hlawuleka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla swinene. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi ndlela ya vutshila. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka. -Xitsalwana a xi tali ku va na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla. - Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya fambelana na nhlokohaka. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka. -Xitsalwana a xi talangi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlanzana. - Mahlawulelo ya marito ya le xikarhi. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokohaka. - Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa xi pfa xi va na swihoxo.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le xikarhi. -Mahlawulelo ya marito i yo enela. Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkholukelano. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito i ya madyondza. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito a ya tirhisiwanga hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo eka xitshuriwa hinkwaxo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.

XIVUMBEKO	4 – 5	3½	3	2½	2	1½	0 – 1
Khodi: X 5 WA TIMARAKA	<p>-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma yo hlawuleka swinene.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya vutlhari swinene.</p> <p>-Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.</p>	<p>-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene.</p> <p>-Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo.</p> <p>-Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byin'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokohaka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.</p> <p>-Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokohaka.</p> <p>-Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.</p> <p>-Xitsalwana xi lehe/kome ngopfu.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokohaka.</p> <p>-Mikarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula kambe hungu leri a ri vulaka ra twisiseka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swa madyondza.</p> <p>-Xitsalwana xi lehe/kome ngopfu.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano.</p> <p>-Xitsalwana xi lehe/kome ku tlula mpimo swinene.</p>

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA**XIVUTISO XA 2****2.1 INTHAVHIYU**

Mudyondzi a nga ha katsa na leswi swi nga laha hansi eka inthavhiyu leyi a nga yi endla.

- Mavito ya swivulavuri leswi khumbekaka.
- Ndhawu laha swi humelalaka kona.
- Siku ra inthavhiyu.
- Maendlelo lama nhloko ya xikolo yi nga ta ma tirhisa ku fikelela xikongomelo xa yona.

[30]**2.2 PAPILA RA XIMFUMU RA XIVILELO**

Mudyondzi a nga ha katsa leswi landzelaka eka nhlamulo ya yena.

- Xivumbeko xa papila ra ximfumo.
- Mudyondzi u ta nyika vonelo ra yena mayelana na manyikelo ya tithendara.
- Swihlawulekisi swa manyikelo ya manyala , xik:
Ku ba mati tingwenya ti etlela/ku diza.
Ku banana hi rhambu ra mfenhe/ku nyikana hi vuxaka.
Ku ya hi nghohe/ku hlawula lava u varhandzaka.
- Ku xava vugangu/swa masangu.

[30]**2.3 XIPICHI/MBULAVULO**

Mudyondzi a nga ha katsa na tin'wana na tin'wana ta leti landzelaka:

- Ku xeweta.
- Ku khensa n'wana loyi a cataka.
- Ku n'wi laya.
- Ku khensa ntshungu, maxaka, vamaseve, vaakelani, vanghana, kereke na swin'wana na swin'wana.

[30]**2.4 ATIKILI YA PHEPHAHUNGU**

Mudyondzi a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Ndhawu ya khombo leyi nga kona.
- Swivangelo swa vugevenga.
- Ku tihlayisa hi mikarhi yo karhi.
- Ku lemukisa vaakitiko.
- Swikombiso leswi nga humelela.
- Switsundzuxo.

[30]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30**

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30 WA TIMARAKA)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80 – 100%	70 – 79%	60 – 69%	50 – 59%	40 – 49%	30 – 39%	0 – 29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	14½ – 18	13 – 14	11 – 12½	9 – 10½	7½ – 8½	5½ – 7	0 – 5
Khodi: VNX 18 WA TIMARAKA	-Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano hi ku hetiseka naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya kahle swinene byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya kahle byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi tala ku va na nkholukelano naswona vuxokoxoko lebyi andlariweke byi tala ku seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya le xikarhi byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi byo enela byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa ku khuma ka miehleketo. Maandlalelo ya mahungu ya pfa ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka swi le ka xiyimo xo enela naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkholukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka.	-Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza, mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.

	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi andlariweke kahle swinene no amukeleka	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle no amukeleka.	Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no amukeleka.	-Hambileswi nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.	-Makunguhatelo na mpfapfarhuto wu hoxekile naswona xitsalwambiko xi andlariwile hi ndlela ya xiyimo xa le hansi.
	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle swinene ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA Khodi: RXH 12 WA TIMARAKA	10 – 12 -Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	8½ – 9½ -Vulongoloxamarito byi endliwile hi ndlela ya kahle swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	7½ – 8 -Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya twisiseka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	6 – 7 -Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	5 – 5½ -Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	4 – 4½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	0 – 3½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.

-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela.	-Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.
-Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko a xi taleriwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko.
-Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	- Xitsalwana xi komile &/ lehile.	- Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.	- Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****3.1 SWILERISO**

Mudyondzi a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku amukela xiyimo.
- Ku tihlayisa hi ndlela leyinene.
- Madyelo lamanene.
- Ku teka maphilisi hi mfanelo.
- Ku kuma switsunduxo eka vaongori.
- Ku tihlanganisa na vanhu van'wana lava nga na mavabyi lama fanaka. [20]

3.2 POSIKARATA

Mudyondzi a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku ro nyamalala hi rona.
- Maambalelelo.
- Lomu a nga vula leswaku u kongome kona.
- Xivumbeko xa yena.
- Xiyimo xa miehleketo ya yena.
- Ririmi leri a ri vulavulaka.
- Swihlawulekisi swa mavulavulelo. [20]

3.3 DAYARI

Mudyondzi a nga ha katsa leswi landzelaka eka nhlamulo ya yena.

- Masiku.
- Nkarhi.
- Leswi endlekeke.
- Tindhawu. [20]

NTSENGO WA XIYENGE YA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20 wa timaraka)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80 – 100%	70 – 79%	60 – 69%	50 – 59%	40 – 49%	30 – 39%	0 – 29%
	10 – 12	8½ – 9½	7½ – 8	6 – 7	5 – 5½	4 – 4½	0 – 3½
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO Khodi: VNX 12 WA TIMARAKA	-Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti swinene eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano hi ku hetiseka naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka.	-Ku na vutivi bya kahle swinene naswona byi fambelana na swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona ku hava mahungu yo huhula. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka.	-Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe ku na swo huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya le henhlanyana naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokohaka.	-Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo karhi eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokohaka.	-Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo enela eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka swi le ka xiyimo xo enela naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokohaka.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu hi ndlela ya madyondza eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa huhula. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka.	-Ku pfumaleka vutivi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -A nga na vutivi byo kota ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa huhula. -Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokohaka.

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

Phendla

	<p>-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana lexi hlantswekeke swinene no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.</p>	<p>-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana lexi hlantswekeke no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle ku ya hi milawu ya matsalelo.</p>	<p>-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xa kahle swinene no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.</p>	<p>-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xo amukeleka no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.</p>	<p>-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xo enela no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.</p>	<p>-Hambileswi Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.</p> <p>-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.</p>	<p>Nkunguhato &/ mpfapfarhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hanshi.</p> <p>-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.</p>
--	--	--	---	--	---	--	--

RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA Khodi: RXH 8 WA TIMARAKA	6½ – 8	6	5 – 5½	4 – 4½	3½	2½ – 3	0 – 2
	<p>-Vulongoloxamarito byi endlwile hi nkhaqato hi ndlela ya vuthari swinene.</p> <p>-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.</p> <p>-Xitsalwambiko xi kala na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.</p> <p>-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>-Vulongoloxamarito byi endlwile kahle swinene naswona byi andlariwile hi nkhaqato.</p> <p>-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.</p> <p>-Xitsalwambiko xi tala ku va xi nga ri na swihoxonyana hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.</p> <p>-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>-Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle.</p> <p>-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.</p> <p>-Xitsalwambiko a xi taleriwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.</p> <p>-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>-Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkhluluko wa mongo.</p> <p>-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela.</p> <p>-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.</p> <p>-Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.</p>	<p>-Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala.</p> <p>-Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo ku ya hi nhlokomhaka.</p> <p>-Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.</p> <p>-Xitsalwana xi komile &/ lehile.</p>	<p>-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.</p> <p>-Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.</p> <p>-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.</p> <p>-Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo.</p> <p>-Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.</p>	<p>-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.</p> <p>-Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.</p> <p>-Xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo naswona xi hlanganisa nhloko hambileswi xi nga xopaxopiwa no hleriwa.</p> <p>-Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo.</p> <p>-Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.</p>